

Ярослав МОХУН

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового)
рівня кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного*

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

**ТВОРЕННЯ УКРАЇНІЗОВАНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Питання українізації частини підрозділів російської імператорської армії вперше реально постало під час Першої світової війни. Під час червеневого наступу у 1917 р. з'ясувалося, що російські підрозділи, в яких більшість становлять українці суттєво відрізняються від тих дивізій, в яких більшість становлять росіяни. Умовно українські полки були набагато керованіші, дисциплінованіші, організованіші. Ці підрозділи не займалися мародерством та не зловживали алкоголем. Під час атак саме українські підрозділи проявляли себе з якнайкращого боку, на відміну від російських, які взагалі відмовлялися йти в атаку. Різниця між українськими та російськими підрозділами була така велика, що Микола Духонін, який у той час був начальником штабу Південно-Західного фронту, погодився на українізацію 34-го корпусу 7-ї армії, яким командував нащадок давнього українського шляхетського роду генерал-лейтенант Павло Скоропадський. Корпус складався із 56-ї, 104-ї та 153-ї дивізій, значна частина яких були українцями. У кінці червня корпус відвели на реорганізацію. Саме в цей час прибув Петро Скрипчинський, який був представником Українського Генерального Військового комітету в Києві. Він привіз відповідні документи із штабу М. Духоніна й запропонував П. Скоропадському розпочати українізацію корпусу. Проте генерал, вихований передовсім як військовий, не підтримав цей план. Він вважав, що проста заміна іноземців українцями не підніме боєздатності корпусу, що зазнав значних втрат під час червеневого наступу. На думку П. Скоропадського, боєздатний український корпус постане лише тоді, коли українцями будуть не лише солдати, але й усі офіцери, включаючи вище командування. Тільки тоді постане повна довіра між бійцями й командирами. Саме так постали інші національні підрозділи в імперській армії – чехо-словацькі, латиські, польські. Саме так, на думку генерала, мала відбуватися повна українізація і 34-го піхотного корпусу.

Прислухавшись до пропозицій генерала П. Скоропадського, 8 липня Головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант Олексій Гутор розпорядився розпочати українізацію. До кінця місяця в корпус прибули перші зведені роти, що склалися виключно з українців. Також з'явився наказ Верховного Головнокомандувача генерала Лавра Корнілова про українізацію 34-го корпусу упродовж місяця. Для цього дивізії відвели в район довкола Меджибожа. Тих бійців і офіцерів корпусу, які були росіянами, переводили в інші дивізії та армійські корпуси.

Першою мали українізувати 153-ю дивізію, що була практично розкладена більшовицькою агітацією й не являла собою жодної бойової цінності. Абсолютну більшість дивізії склали саме росіяни, які зятятю виступали проти українізації. Відвертим саботажем українізації займалися й інші офіцери. Зокрема, усіх вилучених з 153-ї дивізії росіян, я їх було 4,5 тис., тобто ледь не половина дивізії, скерували до 104-дивізії, що також входила в 34-й корпус і підлягала українізації. Врешті-решт всіх неукраїнців із 104-ї дивізії (майже 8,5 тис. бійців та офіцерів) перевели до російського 41-го корпусу. Проте значну частину офіцерів-росіян П. Скоропадський все ж залишив у себе, оскільки знайти відповідну кількість офіцерів-українців було нереально. Тут давалася взнаки русифікаційна діяльність росіян, українців або не допускали до офіцерських

чинів, або ж вони швидко втрачали свою українську ідентичність і ставали росіянами.

Попри очікування, П. Скоропадський застав у Меджибожі 6 тис. солдатів-українців, більшість з яких була недавно мобілізована й цілком не вишколена. Критично недостатньою була наявність звичайного стрілецького озброєння. Майже відсутні були офіцери середнього і вищого рівня. Новобранців-українців швидко розподілили у лавах 153-ї дивізії для проходження необхідного бойового вишколу. Впродовж серпня російські підрозділи вивезли з околиць Меджибожа, а нові російські підрозділи сюди більше не надходили.

У середині серпня 1917 р. головнокомандувачем військ Південно-Західного фронту став генерал-лейтенант Антон Денікін, переконаний противник створення українізованих підрозділів. Він, та його начальник штабу, одразу ж спробували призупинити надходження українців до 34-го корпусу. За наказом А. Денікіна українські підрозділи відправлялися не в 34-й корпус, а на південь, в бік румунського фронту. Таким чином, фактично була знищена будь-яка впорядкована українізація інших фронтових підрозділів. 34-й корпус після завершення українізації планувалося відправити на румунський фронт. Попри те, що зупинити українізацію командування 7-го корпусу не змогло, тим не менше саботаж був постійний. У корпус присилали не бійців, що пройшли фронт і мали бойовий досвід, а не вишколених новобранців. Та й ті надходили дуже нерегулярно. До кінця літа в корпусі не вистачало майже 9 тис. солдатів і офіцерів. Попри те, що на фронті воювало немало офіцерів-українців, в корпус їх категорично не відправляли. Дійшло до того, що, попри численні клопотання П. Скоропадського, до кінця серпня 70 % офіцерських посад зайняли прапорщики. Батальйонами керували капітани, а ротами – поручники й прапорщики. І навіть при таких проблемах більш як 30 % наявних офіцерів були росіянами. Тому П. Скоропадський наказав створити офіцерську школу, збільшити набір на курси прапорщиків. Працювали також декілька унтер-офіцерських шкіл. Проте часу на забезпечення корпусу випускниками цих закладів катастрофічно бракувало. До кінця літа лише третина командирів роти були українцями, а батальйонами керували лише росіяни, серед яких був один українець.

За таких умов П. Скоропадський був змушений залишити на важливих керівних посадах росіян-офіцерів, які вороже або ж зверхньо-іронічно ставилися до українізації війська. І це в той час коли в Києві вже понад пів року працювала Українська Центральна Рада, коли вже були проголошені Перший і Другий Універсали. Лише згодом вдалося знайти генерал-майора В. Клименка, який очолив 153-ю дивізію, та генерал-майора Я. Гандзюка, що керував 104-ою дивізією. Начальником штабу був генерал-майор Я. Сафонов. Явним саботажем з боку армійського керівництва була повна незабезпеченість корпусу необхідними речами. Не вистачало одягу, боєприпасів, зброї. На кінець літа тільки рушниць бракувало понад 7 тис.

Особистим візитом до А. Денікіна П. Скоропадський призупинив відправку свого корпусу на румунський фронт. Проте добитися повної українізації корпусу він так і не зміг. Командування видало спеціальний наказ, згідно з яким технічні підрозділи і артилерія корпусу не підлягали українізації. Також не була вирішена проблема забезпечення корпусу кваліфікованими високопоставленими офіцерами-українцями. В результаті до кінця літа 1917 р. 34-й корпус генерала П. Скоропадського залишився першим і останнім підрозділом на фронті, який був здебільшого українізований хоча б на низовому рівні. Загалом, в корпусі було з 8 піхотних і 2 гарматних полки, які були зведені у 2 дивізії. Візит П. Скоропадського до Головнокомандувача П. Корнілова не дав жодних позитивних результатів. Врешті-решт українізація цілком загальмувалася. На 10 вересня до штату обом дивізіям не вистачало близько сотні офіцерів та понад 5 тис.

солдатів. Попри це, в корпусі було понад 200 офіцерів та до 5 тис. солдатів інших національностей. Корпус налічував до 800 офіцерів та 30 тис. солдатів. Поступово більшість командирів полків замінено українцями. Покращилося і матеріальне забезпечення військовиків. Включена до корпусу 56-та дивізія не українзувалася. Проте росіяни дуже часто дезертирували зі своїх підрозділів. Натомість приходили нові мобілізовані солдати-українці.

До кінця жовтня 1917 р. в 34-му корпусі залишилися лише чотири десятки офіцерів і менше 1 тис. солдатів інших національностей. Загальний некомплект сягав 5 тис. солдатів і офіцерів. Нестача офіцерів призвела до падіння рівня дисципліни. Соціалістична агітація українських і російських партій також не сприяла високому рівню боєздатності. Декілька підрозділів корпусу взяли участь у розгромі багатих маєтків довкола Меджибожа. Хоча загалом 34-й корпус відзначався набагато нижчим рівнем деморалізації, ніж інші підрозділи Південно-Західного фронту.

Після більшовицького перевороту підрозділи корпусу відмовилися від іжджати на фронт і проголосили про своє перепідпорядкування Центральній Раді. У листопаді 1917 р. 34-й корпус зумів захистити столицю УНР від наступу збільшовизованих підрозділів 2-го гвардійського корпусу. Українізовані підрозділи блокували залізницю і на підстанціях зупинили всі ешелони, розстріляли більшовиків та відправили до росії. Послідовна і цілковито неправильна військова політика урядів УНР, які намагалися спиратися на тимчасові добровольчі, а не на регулярні армійські формування, призвела до повного розкладу корпусу. Так само як і більшість військових частин, що присягали Центральній Раді. Чого варті були закони Центральної Ради на початку січня 1918 р., що передбачали розпуск підрозділів регулярної армії та заміну їх народною міліцією. Думки про непотрібність армії дотримувався Володимир Винниченко і Михайло Грушевський. На початку 1918 р. П. Скоропадський був змушений передати командування генерал-майорові Я. Гандзюку та піти у відставку. Симон Пеглюра, як і інші очільники УНР навіть не знайшли часу, щоб із ним зустрітися особисто. Підрозділи корпусу, розміщені у містах Фастів, Біла Церква, Вінниця, Бердичів та інших містах, почали просто розходитися по домівках. Залишки корпусу були демобілізовані на початку лютого 1918 р.

Список використаних джерел

1. Верига В. І. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. Львів, 1998. 524 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Вид. 2-ге. К., 2000. 360 с.
3. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Київ, Українське видавництво, 2007. 543 с.
4. Історія Українського Війська, (Крип'якевич Н., Богдан Гнятевич). Видання Івана Тиктора, м. Львів 1936 р. Часть 2. 568 с.
5. Литвин В. М. Україна: Доба війн і революцій (1914–1920). Київ: Альтернативи, 2003. 488 с.
6. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України ХХ ст. Генерали та адмірали. Харків; Львів, 2007. 278 с.
7. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Український письменник, 1993. 413 с.
8. Пиріг Р. Я. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей // Український історичний журнал. 2018. № 4. С. 46–67.
9. Пиріг Р. Я. Історія української гетьманська держави: Історичні нариси. Київ, 2008. 431 с.
10. Реєнт О. П. Павло Скоропадський. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 304 с.
11. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
12. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ. Філадельфія, 1995. 493 с.

13. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–19120). К.: пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України». Видавничий центр «Просвіта», 1999. 508 с.
14. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Вінніпег, 1954. 217 с.
15. Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. Київ, НДІУ, 2008. 128 с.

Ігор КОЗАК

*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: МОБІЛІЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У РІЗНІ АРМІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ

Мобілізація українців під час Першої світової війни – це складний процес, який відображав неоднозначне становище українського народу, розділеного між двома імперіями: російською та Австро-Угорською. Кожна з цих держав бачила в українцях військовий ресурс для своїх геополітичних цілей, тому сотні тисяч українців були мобілізовані до їхніх армій, часто опиняючись у ситуації, коли доводилося воювати одне проти одного. Водночас це стало періодом формування національної самосвідомості, адже українці не лише боролися за виживання, а й намагалися утвердити свою національну ідентичність і відстоювати власні інтереси.

У російській імперії українці, переважно з території Лівобережної та Правобережної України, були мобілізовані до складу імператорської армії. За даними істориків, близько 3,5 млн українців було покликано до російської армії під час війни. У царській армії вони служили на загальних підставах, без врахування національної ідентичності, і переважно вважалися росіянами.

Водночас у російській імперії існувала жорстка політика щодо української мови, літератури й національних традицій. Заборона української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.) мала на меті асимілювати українців. Проте навіть попри ці обмеження, серед мобілізованих зростала свідомість національної ідентичності, що стало важливим підґрунтям для подальшого визвольного руху.

Участь українців у війні в складі російської армії часто супроводжувалася національним пробудженням. Контакти з іншими народами та політичні зміни, які розпочалися після Лютневої революції 1917 р., пробудили серед українських військових бажання брати участь у розбудові власної держави. Після революції в росії зросли національні настрої, і українські військові підрозділи почали створюватися у складі російської армії, зокрема з'явилися так звані «українізовані» частини, де прапори, команди та організація відповідали національним прагненням українців.

Західна Україна, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, мала певні автономні права і відносно більшу свободу для збереження національної ідентичності. Австро-Угорщина розглядала українців як противагу польським і російським національним прагненням, тому вдавалася до підтримки українських національних організацій.

Із початком Першої світової війни Австро-Угорщина мобілізувала близько 250 тис. українців, більшість з яких були галицькими та буковинськими українцями. У складі австро-угорської армії існували підрозділи, де служили українці. Також було сформовано спеціальне національне військове формування – Українські січові стрільці (УСС). УСС стало першим українським